

ԳՈՒԳԱՐԵՒ ԵՆԹԱԾՐՁԱՆ

Անցյալում եղել է Գուգարքի Տաշիր գավառի, ավելի ուշ՝ Բորչալուի, Լոռի-Փամբակի կազմում: Վերջին դարում հորջորջվել է Ղարաքիլսա (Սև ժամ), 1935-ից՝ Կիրովականի, իսկ 1964-ից՝ Գուգարքի շրջան: Դարուստ է ին հուշարձաններով: Գիտական աշխարհում առանձնապես կարևորվում են Վանաձոր քաղաքի բրոնզեդարյան կենտրոնը, քոսի ճոթեր, թագավորանիստ և եղինակատեղիները, եղեգնուտի, Փառնակի, Լեռնապատի, Խնձորուտի բնակատեղիներն ու ամրոցները, Անտառուտի, Մարգահովտի, Փամբակի դամբարանադաշտերը:

Շրջանի միջնադարյան հուշարձանների խմբում շատ են գյուղատեղիները, ավերյալ բերդերն ու եկեղեցիները, պատմական գերեզմանոցները, խաչքարերը (Անտառուտ, Վահագնի), բայց սակավ են վիմագիր արձանագրությունները, որոնցից հայտնիները ներկայացվում են ստորև:

ՎԱՆԱՉՈՐ

Ոչ վաղ անցյալում կոչվում էր Կիրովական, ավելի վաղ, հավանաբար, ժե դարից հետո՝ Ղարաքիլսա, սևագույն քարով եկեղեցու պատճառով: Թեմակալ Սարգիս արքեպիսկոպոս Զալալյանցի բնորոշմամբ Ղարաքիլսան «է լայնանիստ գիւղ..., դիրք տեղւոյն վայելուչ, բարեհամ և առողջարար..., օղն զովարար, և հողն արգաւանդ»:⁹⁴ Վանաձոր անունը կապված է ծորակութում երբեմնի գոյություն ունեցող մենաստանի հետ, որը ժթ դարի սկզբում արդեն ավերված էր:

Մշակութային հարուստ ժառանգության հնագույն շերտերը վկայում են, որ այս բնակավայրը խոշոր ու կարևոր կենտրոն է եղել առնվազն մ.թ.ա. II հազարամյակից: Ժդ. եղել է Կյուրիկյան թագավորության կազմի մեջ: Պահպանվող միջնադարյան հուշարձանները սակավ են, սակավ են նաև վիմագիր հիշատակագրությունները:

Ա. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. Ըստ Զալալյանցի, դեռևս հնում, գյուղի հյուսիսային եզրում, բլրի վրա «գոյր հոյակապ վանք յանուն սուրբ Աստուածածնի շքեղ կաթողիկելի» և այլ հարակից շինություններ, որոնք «1828 ամի տեառն ի սաստիկ յերկրաշարժութեն ի միասին անկել հիմնովին կործանեցան. իսկ ի 1830 ամի աշխատասիրութեամբ պարոն Փիլումայ Թայիրեանց և արդեամբք հայ ազգի բնակչաց վերստին շինեցաւ կոփածոյ քարամբք նոր եկեղեցի ի վերայ չորից միաստանի քարեայ սեանց»:⁹⁵ Տասներկու նիստյա թմբուկով այս նոր եկեղեցու շինարարության համար Զալալյանցին ևս վիճակված էր գումարներ հանգանակել Աղվանքի. Արցախի և Գանձակի հայերից: Այս իրողությունն են մատնանշում նաև եկեղեցու որմերի արձանագրությունները՝ անուն առ անուն հիշատակելով նվիրատուներին: Շինարարական ու բարեկարգման այս աշխատանքներին մասնակցություն են ցուցաբերել նաև կեսարացի, կարնեցի, թիֆլիսցի, խոյցի և այլ տեղերի հայերը: Աղոթարանի արևմտյան մուտքի ներսի մի հիշատակագրություն էլ մանրամասնում է, որ այն կառուցվել է ոռւսական ցար Նիկոլայ Պավլովիչ կայսեր (Նիկոլայ I Ռուսական 1796-1855 թթ.) և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս

⁹⁴ Սարգիս արքեպիսկոպոս Զալալյանց, ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն Բ, Տիկիսիս, 1958, էջ 104-105:

⁹⁵ Նույն տեղում: